

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ГАЛУЗЕВОГО ПРАВА**

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА
ПРАКТИКИ**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконав: студент IV курсу 13-421 групи
Спеціальності: 081 Право
Освітньо-професійної програми «Право»

Фреїв Віталій Володимирович
Керівник д.ю.н., проф. Саїнчин О.С.
Рецензент к.ю.н., доц. Казанчан А.А.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-правові аспекти правового статусу засуджених до позбавлення волі.....	7
1.1. Поняття, зміст правового статусу засуджених.....	7
1.2. Правові механізми забезпечення захисту прав засуджених на національному та міжнародному рівні.....	13
РОЗДІЛ 2. Правова характеристика забезпечення права на охорону життя та здоров'я засуджених до позбавлення волі: проблемні питання.....	21
2.1. Форми, які забезпечують право засуджених на охорону життя та здоров'я.....	21
2.2. Медико-санітарне забезпечення як складова реалізації права на охорону життя та здоров'я засуджених.....	27
РОЗДІЛ 3. Проблеми та напрями удосконалення правових механізмів забезпечення прав засуджених до позбавлення волі з врахуванням міжнародних стандартів.....	32
3.1. Недоліки правових механізмів щодо забезпечення прав засуджених.....	32
3.2. Удосконалення національних механізмів забезпечення прав засуджених в контексті їх гармонізації з міжнародно-правовим досвідом.....	40
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	54

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Українська держава розвивалась на протязі багатьох століть, враховуючи складні історичні та соціально-економічні умови. Незважаючи на те, що Конституцією України та іншими нормативними актами закріплюється за громадянами чимало прав і свобод, проте більшість з них мають декларативний характер.

Особливо гострою залишається проблема, яка стосується дотримання прав громадян, провинених перед суспільством та які засуджені до різних мір покарання. Особи, які позбавлені свободи постійно скаржаться на умови перебування у колоніях, слідчих ізоляторах, а також на систематичні знущання зі сторони працівників правоохоронних органів. Слід відмітити, що Україна займає лідируючі позиції в світі за кількістю звернень до Європейського суду з прав людини через грубі порушення прав та свобод, в тому числі засуджених до позбавлення волі.

Важливим аспектом під час формування правової держави є створення діючих та ефективних механізмів, які сприяють забезпеченню прав засуджених. Функціонування механізмів забезпечення прав засуджених також становлять комплекс проблемних питань, які виникають на практиці під час виконання кримінальних покарань. У зв'язку з цим, існує потреба у зміні самої системи органів і установ виконання покарань, також необхідно кардинально переглянути кадрові зміни та оновити персональний склад робітників Державної кримінально-виконавчої служби, тому що сучасні підходи щодо виконання кримінальних покарань вимагають нових спеціалістів, під час діяльності яких не буде негативного та успадкованого від радянських традицій досвіду. Зазначені причини вказують на те, що правові

механізми відіграють вагоме значення під час забезпечення прав засуджених, в особливості міжнародні.

Сформовані міжнародні стандарти, які функціонують у світі стосовно поводження з засудженими дають змогу виконувати кримінально-виконавчу діяльність, яка дозволяє відмовитись засудженими від практики вчинення кримінальних правопорушень та їх ресоціалізації. Саме тому, в нашій країні за доцільно запроваджувати такі стандарти, в результаті яких створювалися б сприятливі умови відбування кримінального покарання, які б забезпечували ефективно діючі механізми захисту прав засуджених та слугували мотивацією для них до соціально-позитивної поведінки.

Теоретичною базою стосовно проблем щодо відбуття засудженими покарання стали праці вчених у галузі кримінально-виконавчого права, серед яких: К.А. Автухова, В.С. Батиргарєєва, В.А. Бадира, В.В. Василевич, В.В. Голін, Б.М. Головкіна, Т.А. Денисова, А.В. Кирилюк, О.Г. Колба, В.В. Кондратішина, Є.Г. Коваленко, І.М. Копотуна, О.М. Литвинова, В.А. Львовчкіна, О.Б. Пташинський, М.С. Пузирьова, Г.С. Резніченко, О.В. Романенко, С.Я. Фаренюк, С.І. Халимона, М.І. Хавронюк, О.В. Щербина, Ю.В. Шинкарьова, С.В. Царюка, І.С. Яковець, М.М. Яцишина та інші.

Незважаючи на вагомий внесок вчених під час розробки проблематики захисту прав засуджених, існують питання, які до сих пір залишаються недостатньо вивчені.

Ці та вищенаведені обставини зумовлюють актуальність теми дослідження та потребу теоретичного опрацювання.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає в тому, щоб розкрити зміст забезпечення прав засуджених до позбавлення волі, виявити недоліки їх правового регулювання, а також сформулювати перспективні напрями удосконалення кримінально-

виконавчого законодавства у цій частині з врахуванням міжнародних стандартів.

Для вирішення зазначеної мети було поставлено наступні **завдання:**

- розглянути поняття, зміст правового статусу засуджених;
- дослідити правові механізми забезпечення захисту прав засуджених на національному та міжнародному рівні;
- охарактеризувати форми, які забезпечують право засуджених на охорону життя та здоров'я;
- проаналізувати медико-санітарне забезпечення як складову реалізації права на охорону життя та здоров'я засуджених;
- визначити недоліки правових механізмів щодо забезпечення прав засуджених;
- здійснити аналіз удосконалення національних механізмів забезпечення прав засуджених в контексті їх гармонізації з міжнародно-правовим досвідом.

Об'єкт дослідження – правовідносини, які виникають між кримінально-виконавчими установами та засудженими щодо забезпечення їх прав.

Предмет дослідження – правове забезпечення прав засуджених.

Методи дослідження. Для того, щоб досягти вказану в кваліфікаційній роботі мету, у процесі дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи. За допомогою діалектичного методу стало можливим проаналізувати теоретичні аспекти правового статусу засуджених; формально-юридичний метод дозволив визначити нормативно-правову базу та окреслити забезпечення права на охорону життя та здоров'я засуджених; догматичний метод сприяв визначити проблеми в зазначеному питанні; порівняльно-правовий та метод спеціально-юридичного аналізу дозволили проаналізувати норми кримінально-виконавчого права, співвіднести їх з практикою

застосування чинних міжнародно-правових актів та сформулювати відповідні напрями удосконалення правових механізмів забезпечення прав засуджених, враховуючи міжнародні стандарти.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що в роботі сформульовані висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані в подальшому дослідженні розглядуваної теми, практичній діяльності, а окремі положення та висновки роботи – в процесі підготовки і проведення практичних занять з курсу «Кримінальний процес», «Кримінологія», «Кримінально-виконавче право».

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження були представлені у тезах доповіді на першій Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Роль інтеграційних процесів у формуванні національних правових систем» (Херсон, 10-11 квітня 2020 р.).

Публікації: Фреїв В.В. Деякі аспекти права на освіту засуджених до позбавлення волі. *Роль інтеграційних процесів у формуванні національних правових систем*: Матеріали першої Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Херсон, 10-11 квітня 2020 р. Херсон: ХДУ, 2020 (*готується до друку*).

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

1.1. Поняття, зміст правового статусу засуджених

Створення, формування правової держави та розбудова громадянського суспільства в Україні не може відбуватися без належного правового статусу захисту особи, а також під час забезпечення основних прав і свобод громадянина, в тому числі особи, яка засуджена до позбавлення волі.

Правовий статус засудженого є доволі складним правовим явищем. У зв'язку з чим, для повного уявлення правового статусу засудженого, існує потреба проаналізувати всі його складові. Це питання є одним із основоположних для кримінально-виконавчого права, тому що воно дає змогу визначити напрями впливу на суб'єктів та правовідносини.

Правовий статус – це юридично закріплене положення особи в державі та суспільстві. В науковій доктрині є різноманітні підходи стосовно трактування терміну «правове становище» та «правовий статус». Одними авторами вважається, що вони ідентичні, іншими ж, вони розглядаються як ті, що мають різне змістовне наповнення та сутність [1, с. 109].

Аналізуючи правовий статус особи, можна прослідувати, що у вузькому розумінні йде мова про комплекс прав та обов'язків, які притаманні особі. Вважаємо, що цей підхід дуже звужує зміст зазначеного терміну, бо існує велика кількість інших складових правового статусу: законні інтереси, громадянство, основні засади тощо. Тобто, вихідна теза для того, щоб з'ясувати зміст правового статусу засудженого – це визнання того факту, що при відбуванні покарання,

він залишається людиною [2, с. 55]. У зв'язку з цим, засуджені наділяються тими ж правами і обов'язками, що і будь-які громадяни, але не без винятків. Розглянемо декілька позицій з приводу правового статусу засуджених. На думку М.Я. Гуцуляк: «під правовим статусом засуджених необхідно розуміти засновану на загальному статусі громадян держави і закріплену в нормативних актах різних галузей права сукупність їх обов'язків, прав, свобод, і законних інтересів, що залежить від призначеної судом міри кримінально-правового впливу і від поведінки винного під час її виконання» [3, с. 139]. В свою чергу, І.Р. Григорян, характеризуючи правовий статус засудженого, зазначає: «неодмінно потрібно відзначити головну його специфіку – він існує в межах певного режиму. Цей режим одночасно є нібито зовнішньою умовою існування засудженого, але в той же час є складовою «правового статусу», саме він визначає місце засудженого у відносинах, що складаються в межах місця позбавлення волі, його права і обов'язки» [4]. Серед іншого, автор підкреслює: «спеціальні обов'язки засуджених до позбавлення волі у вигляді забор'язання вчиняти ті чи інші дії не мають за мету заподіяння фізичних страждань. Вони здійснюють великий дисциплінуючий, виховний вплив» [4]. Мається на увазі, що обмеження в правах, які зазнаються особою, засудженою до позбавлення волі, обумовлюються тим, що ціль виконання покарання визначається карою, яка неможлива без деяких обмежень. Однак, такі обмеження не можуть виходити за межі, які встановлені вищим законом України, Кримінальним кодексом України, а також актами міжнародного рівня з прав людини.

З цього приводу, М.Я. Гуцуляк наголошує: «ретельна регламентація правового статусу засуджених являє собою важливий інструмент їх правового і морального виховання, прищеплення поваги до закону, прав і законних інтересів інших осіб. Закріплення правового статусу засуджених, особливо з урахуванням міжнародних актів, є

своєрідним показником прагнення України дотримуватися взятих на себе міжнародних зобов'язань, що, безперечно, позитивно впливає на її міжнародний авторитет» [3, с. 140].

Переходячи до змісту правового статусу засуджених, слід зазначити, що загальноприйнято виділяти: права, законні інтереси та обов'язки людини і громадянина.

Згідно до ч. 2 ст. 7 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України): «засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених цим Кодексом, законами України і встановлених вироком суду» [5]. Частиною 5 цієї ж статті вказується: «дискримінація засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками забороняється» [5].

Отже, здійснення засудженими обов'язків, які на них покладаються та реалізуючи права і законні інтереси – формується той правовий режим відбування покарання, що слугує основою для виконання задач, які ставляться перед покаранням. Ключовою з таких задач є виправлення засуджених. Детальна регламентація правового статусу засуджених виступає ще в ролі основоположного інструменту для їх правового і морального виховання, а також сприяє поважати закон, права і інтереси інших осіб. Охарактеризуємо кожен із структурних елементів змістовніше.

1. Права засудженого є самостійним елементом, який може характеризуватися в контексті їх соціального призначення, суті та змісту. Соціальне призначення прав засуджених зумовлюється їх роллю. Тобто, воно полягає в зміцненні режиму законності під час виконання покарання, бо рівень свободи засуджених встановлює міру обмеженості

держави стосовно таких осіб, додержання якої – один із обов'язків її представників.

Сутність прав засуджених виражена в наданні особі можливості відповідної поведінки. Правознавцями у спеціальному статусі вказуються з однієї сторони статусні, з іншої – суб'єктивні права особи. Засуджені повинні володіти правами, які є суб'єктивними та належать не тільки усім, а і кожному з засуджених, які б давали змогу навіть в умовах відбування покарання (позбавлення волі), реальну можливість здійснювати, хоч і обмежено, проте власні вільні дії для того, щоб задовольняти потреби [6, с. 12].

Основоположні права засуджених визначено у ст. 8 КВК України [5], однак, щоб не виходити за межі дослідження, перелічувати їх не будемо. Відзначимо, що деякі з них будуть розглянуті протягом подальшого дослідження.

Слід відмітити те, що права, які закріплені у ст. 8 КВК України, на нашу думку, мають свою «специфічність». Тобто, чи дійсно закріплені права формують та встановлюють статус засудженого? Однозначно на це питання відповісти не можна, тому що багато з прав, серед яких (на інформацію, правову допомогу, медичну допомогу тощо), можуть бути і в інших осіб, які не засуджені. З однієї сторони, нічого поганого в тому, що законодавцем було закріплені в КВК України основоположні права засуджених, які регламентуються в Конституції та інших нормативно-правових актах – немає. Однак, згадаємо, що норми Конституції мають пряму дію та не вимагають додаткові механізми для того, щоб їх реалізувати. Може це значить, що засудженому властиві виключно ці основні права, а інших немає? Формулювання частини основоположних прав людини і громадянина, які відносяться і до засуджених, вносить деяке протиріччя стосовно питання спеціального правового статусу засуджених. Можна задати питання, що ж в цьому статусі спеціального, якщо частина прав властива як і суб'єктам

будь-яких правовідносин? Якщо для нефахівців зазначене питання може слугувати для дискусії, то в контексті юридичної техніки це є недопустимим. Отже, вважаємо, що потрібно вести мову про існування відповідної структури прав засуджених, яка містить в собі два елементи: 1) статусоутворюючі права (про які зазначалося вище); 2) інші права засуджених (окрім засуджених, такі права відносяться і до інших осіб, яким притаманна певна специфічність реалізації в умовах відбування кримінального покарання. Правильно розуміючи ці складові дасть змогу більш чітко усвідомити правовий статус засуджених і звертатися до дієвих правових механізмів для реалізації тих чи інших прав засуджених. З-поміж іншого, усвідомлення наявності у засуджених інших прав наводить так званий «місток» на волю, пов'язуючи засуджених з вільними особами і тим самим являється перешкодою для відокремлення засуджених від інших членів суспільства. Саме тому, підкреслення зазначених структурних елементів прав засуджених є дуже вагомим моментом.

2. Обов'язки засуджених також є дуже важливим елементом у механізмі правового регулювання. За їх допомогою обмежується, конкретизується та доповнюється загальний статус громадян. Суть юридичних обов'язків в контексті засуджених характеризується необхідною поведінкою. Така поведінка встановлюється через заходи державного примусу. Юридичні обов'язки виражаються через зміст та структуру, в яку включається потреба у здійсненні певний дій та необхідність стримуватися від деяких [7, с. 97].

Перелік основних обов'язків засуджених закріплено за ст. 9 КВК України [5].

3. Сутністю законних інтересів засуджених вважається можливість щодо прагнення володіти благом, автономією, самостійністю тощо. Задоволення інтересів зазвичай відбувається за результатом об'єктивної

оцінки поведінки засуджених під час відбування кримінального покарання [8, с. 687].

Загалом, на сьогоднішній день засудженим властивий об'ємний перелік прав та обов'язків, проте їм притаманний загальний характер, а не конкретизуючий, у зв'язку з чим, адміністрація установ виконання покарань систематично зіштовхується з проблемами, не знаючи як вести себе в різних ситуаціях. Тобто, недостатність теоретичної розробки проблемних питань правового статусу засуджених – це одна з причин того, що за чинним законодавством та інших нормативно-правових актів окремі права засуджених сформульовані нечітко; права засуджених визначені таким чином, що для їх реалізації інколи необхідна воля адміністрації.

Таким чином, під правовим статусом засудженого можна вважати сукупність прав, обов'язків і законних інтересів, які закріплені за чинним законодавством та створені у результаті відокремлення, обмеження і доповнення загального правового статусу осіб, які відбувають покарання.

Ретельна регламентація правового статусу засуджених виступає в ролі основоположного інструменту для їх правового і морального виховання, а також сприяє поважати закон, права і інтереси інших осіб.

Основний перелік прав та обов'язків засуджених закріплений за Кримінально-виконавчим кодексом України. Встановлено, що саме правам засуджених та їх реалізації властива деяка специфічність та особливості, які потребують окремої регламентації.

1.2. Правові механізми забезпечення захисту прав засуджених на національному та міжнародному рівні

Належна охорона та захист прав як громадян, так і засуджених осіб до позбавлення волі в Україні, потребують їх чіткої правової регламентації, що зумовлює необхідність аналізу захисту прав засуджених. Варто відзначити, що посилення уваги до питань дотримання та захисту прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, є одним з першочергових завдань в галузі кримінально-виконавчого права.

В той же час, сьогодні в галузі прав людини існує велика кількість міжнародних норм, принципів, правил і рекомендацій, присвячених правовому статусу осіб, засуджених до позбавлення волі, де основна увага приділяється регламентації, формам реалізації та захисту їх прав і свобод. Тобто, механізми забезпечення прав засуджених беззаперечно мають пряме відношення до правового статусу засудженого. Їх головним призначенням є підтримання, гарантування та забезпечення одного з елементів правового статусу особи, а саме – прав засудженого. Саме тому, вбачається необхідність у визначенні місця правових механізмів забезпечення прав засуджених у структурі їх правового статусу.

На сьогоднішній день в нашій країні сформовано значний масив нормативно-правових актів, які спрямовані на захист прав людини, в тому числі осіб, які засуджені до позбавлення волі. Одна частина документів відображена міжнародними стандартами у галузі прав людини, інша – нормативними актами національного законодавства.

Так, Конституція України становить правову основу для майбутнього становлення національного законодавства, в тому числі і в частині забезпечення прав засудженої особи. Ключова конституційна норма, яка закріплює права засуджених в Україні – це стаття 63, яка дає

широкі можливості засудженим для того, щоб реалізовувати та захищати свої права і свободи, в той же час, вимагаючи залучати додаткові сили зі сторони держави та суспільства для того, щоб ефективно їх реалізувати. Отже, за ст. 63 Конституції України встановлено наступне: «засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду» [9]. Безумовно, не потрібно забувати, що при позбавленні волі засуджені є обмеженими під час вільного вибору місця проживання, роботи, під час контакту з іншими членами суспільства та інших прав тощо. Однак, як вже зазначалося, засуджений до позбавлення волі не позбавляється основоположних прав і обов'язків.

Законодавчою основою забезпечення прав засуджених, окрім КВК України є і інші закони, серед яких: Кримінальний процесуальний кодекс України [10], Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [11], Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» [12] тощо, а також нормативно-правові акти (постанови, накази), основні з яких будуть розглянуті в процесі подальшого дослідження.

Окремо слід відзначити важливі законодавчі зміни, які вносилися тричі до КВК України.

1. З метою адаптувати законодавство, яке в першу чергу має відношення до правового статусу засуджених осіб, було прийнято так званий євроінтеграційний Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання» від 5 вересня 2013 року [13]. Прийняття зазначеного закону позиціонувалося як крок для того, щоб підписати Угоду про асоціацію України з ЄС. Зазначеним законом було внесено зміни та доповнення до окремих статей КВК України, які регулюють

порядок та умови виконання і відбування кримінальних покарань (довічне позбавлення волі та на певний строк).

2. Наступним, не менш значимим кроком для втілення в Україні міжнародних стандартів, які стосуються поводження з засудженими – це прийнятий Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 8 квітня 2014 року [14]. Цим законом встановлено стратегію й тактику політики держави стосовно реформування органів та установ з виконання покарань, враховуючи міжнародні стандарти у галузі прав людини. Внесені зміни значно покращили правовий статус засуджених осіб. Так, новелою стало визначення праці засуджених.

3. Потреба забезпечити умови, які дають змогу засудженим користуватися правами, наданими Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів», зумовила прийняти Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» від 7 вересня 2016 року [15], яким значно розширювалися права засуджених до позбавлення волі (право розпоряджатися грошима для того, щоб придбати продукти харчування, одяг, взуття тощо, які зароблені у виправній колонії або були отримані через перекази, наприклад за рахунок пенсій), також було урегульовано пенсійне питання засуджених, які по факту не могли ним скористатися та вносилися зміни, які стосуються права користуватися мережею Інтернет.

Продовжуючи, зазначимо, що невід’ємним елементом системи правового забезпечення прав засуджених є міжнародні документи (угоди, стандарти, рекомендації тощо), які встановлюють правовий статус засуджених та забезпечують реалізацію основних прав, свобод та

інтересів. Україна ратифікувала понад 30 ключових міжнародних актів у сфері прав людини, в тому числі було визнано резолюції та рішення міжнародних організацій, які регулюють питання щодо додержання прав засуджених [16, с. 562].

Розглядаючи міжнародне нормативно-правове забезпечення прав засуджених, слід відмітити, що більшістю сучасних вчених підкреслюється існування великої кількості правових джерел. Враховуючи розпорошеність норм за різними нормативно-правовими актами, які регулюють права засуджених осіб, це спричиняє значні складності в тому, щоб їх опанувати [17, с. 76]. Саме тому, за доцільне буде звернути увагу на аналізі організаційно-правового механізму дії ключових, на нашу думку, міжнародних інституцій, які створені на базі міжнародних договорів, ратифікованих Україною та детальніше їх охарактеризувати.

1. Загальний механізм, який забезпечує універсальну систему захисту прав людини та громадянина, в тому числі засуджених осіб, було запроваджено Комітетом по правам людини Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) та встановлено в «Міжнародному Пакті про громадянські і політичні права», який прийнято Генеральною Асамблеєю ООН та ратифіковано Україною від 19 жовтня 1973 року [18].

Ключові принципи контролю та гарантії захисту прав засуджених осіб визначено за Міжнародним пактом. Так, відповідно до ст. 7 Міжнародного пакту, зазначено: «нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поведженню чи покаранню. Зокрема, жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим досліддам» [18]. В наступній статті зазначається: «нікого не можуть, держати в рабстві: рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах» [18]. Та згідно до ст. 11 Міжнародного пакту встановлено: «ніхто не може бути

позбавлений волі на тій лише підставі, що він не в змозі виконати яесь договірне зобов'язання» [18].

На Комітет з прав людини ООН покладається обов'язок слідкувати за додержанням зазначених положень Міжнародного пакту.

2. Іншими важливими документами, якими визначається та здійснюється регулювання засад захисту засуджених осіб, є прийняті ООН «Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню» [19] (далі – Європейська конвенція), яка ратифікована Україною від 24 січня 1997 року та «Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання» [20] (далі – Конвенція проти катувань), яка прийнята Україною від 8 вересня 1992 (в редакції від 13 листопада 1998 року). Зазначені документи становлять вагоме значення в системі механізмів захисту засуджених осіб, основною ціллю яких є запобігати катуванню.

Інститут, який здійснює контролюючу функцію, відповідно до ст. 1 Європейської конвенції є: «Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі "Комітет"). Комітет, шляхом здійснення інспекцій, перевіряє поводження з позбавленими волі особами з метою посилення, у разі необхідності, захисту таких осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поводження чи покарання» [19].

В свою чергу, ключовим моментом, який необхідно виділити за Конвенцією проти катувань, закріплено у ст. 21, за якою: «будь-яка держава-сторона цієї Конвенції може в будь-який час заявити, що вона визнає компетенцію Комітету одержувати й розглядати повідомлення, що стосуються заяв однієї держави-сторони про те, що інша держава-сторона не виконує своїх зобов'язань за цією Конвенцією» [20].

Положення цієї статті підштовхнули визначити механізм моніторингу роботи Комітету, внаслідок чого було прийнято «Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання» [21] (далі – Факультативний протокол), який ратифіковано Україною від 21 липня 2006 року.

Відповідно до ст. 1 Факультативного протоколу вказується: «мета цього Протоколу полягає у створенні системи регулярних відвідувань, що здійснюються незалежними міжнародними та національними органами, місць, де знаходяться позбавлені волі особи, з метою недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання» [21]. Система моніторингу порушення прав людини під час відбування кримінального покарання передбачає функціонування спеціального органу. Згідно до ч. 1 ст. 2 Факультативного протоколу: «створюється Підкомітет з недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання Комітету проти катувань (далі – Підкомітет з недопущення), який здійснює функції, викладені в цьому Протоколі» [21].

Механізм дії Підкомітету з недопущення встановлюється, відповідно до ст. 3 Факультативного протоколу, за якою: «кожна держава-учасниця створює, призначає чи підтримує на національному рівні один або кілька органів для відвідувань для цілей недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання (далі – національні превентивні механізми)» [21].

Основна задача Підкомітету з недопущення, регламентується ч. 1 ст. 4 Факультативного протоколу: «кожна держава-учасниця дозволяє відвідування згідно із цим Протоколом, механізмами, про які йдеться в статтях 2 і 3, будь-якого місця, що знаходиться під її

юрисдикцією та контролем, де утримуються чи можуть утримуватися особи, позбавлені волі, за розпорядженням державного органу чи за його вказівкою, або з його відома чи мовчазної згоди (далі – місця утримання під вартою). Ці відвідування здійснюються з метою посилення, за необхідності, захисту таких осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання» [21].

3. Останній організаційно-правовий механізм захисту засуджених осіб, на рівні міжнародної співпраці є діяльність Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Правові підстави ЄСПЛ закріплені за «Конвенцією про захист прав і основоположних свобод» [39] від 4 листопада 1950 року, яка ратифікована Україною від 1 січня 1990 року, на основі «Загальної декларації прав людини» [22] від 10 грудня 1948 року.

Механізм ЄСПЛ функціонує за допомогою складання скарг та являється складовим елементом так званої регіональної системи щодо охорони прав та свобод людини і громадянина, в тому числі засуджених осіб. У ЄСПЛ є можливість оскаржувати порушення державою в особі її органів, установ, посадових осіб тощо, прав людини та основних свобод, які передбачаються Конвенцією та закріпленими до неї Протоколами. До основних прав, які оскаржуються належать: право на життя, заборона катувань чи іншого нелюдського поводження, право на свободу під час вираження поглядів та віросповідання тощо. Засуджений має право звертатися до ЄСПЛ тільки після того, як вичерпались усі наявні правові засоби захисту на національному рівні. Наприклад, якщо справа розглянута за всіма судовими інстанціями України [23].

Значущість міжнародно-правових актів як джерел вітчизняного законодавства на сьогоднішній день є без дуже важливою. Принципові положення проаналізованих документів стосовно поводження з засудженими зі сторони держави стали основоположними для

формування та прийняття окремих нормативних актів, які мають відношення до забезпечення прав засуджених [24, с. 14].

Підсумовуючи, зазначимо, що правові механізми, які забезпечують права засуджених, відіграють важливу роль у структурі їх правового статусу. Належне забезпечення прав засуджених потребує чіткої правової регламентації, яка може бути забезпечена за рахунок нормативної бази.

Визначено, що правові механізми, які забезпечують права засуджених осіб на міжнародному рівні є основоположним кроком для того, щоб розвивати демократичні засади світової спільноти. Не менш важливим фактором для того, щоб забезпечувати та гарантувати захист таких осіб є додержання засад ефективної співпраці, довіри та неупередженості.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОХОРОНУ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

2.1. Форми, які забезпечують право засуджених на охорону життя та здоров'я

Право на життя та охорону здоров'я є одним із основоположних прав засуджених, яке безпосередньо впливає з конституційного права громадян на охорону здоров'я і медичну допомогу. Застосовуючи до осіб міру покарання у вигляді позбавлення волі, яка дещо обмежує їх можливість реалізувати низку прав та свобод, на державу покладається обов'язок надавати зазначеним особам змогу одержувати медичну допомогу та проходити медичне лікування. Однак порядок реалізації та забезпечення такого права має певні особливості, які розкриваються через відповідні форми, які необхідно дослідити та визначити проблемні питання.

Аналіз кримінально-виконавчого законодавства України свідчить про те, що забезпечення життя та здоров'я засуджених осіб здійснюється через три напрями: 1) закріплення цього права у законодавстві; 2) встановлення в правових рамках порядку стосовно його реалізації; 3) реалізація зазначеного права засудженими в практичному плані [25, с. 75].

Слід вказати, що кожен напрям реалізується через відповідні правові форми. Під формою загальноприйнято розуміти зовнішній вияв явища, який пов'язується з його сутністю та змістом.

Положення ст. 10 КВК України дають змогу виділити наступні форми, які забезпечують право засуджених на охорону життя та здоров'я:

- а) переведення засуджених у безпечне місце;
- б) застосування інших заходів до усунення небезпеки;
- в) вирішення питання про подальше місце відбування покарання засудженими;
- г) забезпечення безпеки засудженим у зв'язку з їх участю у кримінальному провадженні [26, с. 110].

Досить вдалою є думка вчених А.П. Геля та Г.С. Семакова, які свого часу вказували про те, що «остання форма є особливою формою реалізації засудженими, зазначеного права, так як не пов'язана, власне, з процесом відбування покарання, а отже, з результатами впливу на особу основними засобами виправлення і ресоціалізації, а є наслідками участі її у кримінальному провадженні у тій чи іншій ролі» [26, с. 115]. Отже, розглянемо кожну з форм.

1. Переведення засуджених у безпечне місце. Досить часто на практиці, під час її реалізації виникають проблемні питання у зв'язку з неврегульованістю нормативно-правових актів України багатьох моментів, які є суттєвими. Так, в ч. 2 ст. 10 КВК зазначається: «адміністрація установи виконання покарань вживає заходів до переведення засудженого в безпечне місце» [5]. Однак, парадоксальним є те, що на законодавчому чи регіональному рівні поняття «безпечне місце» не надається. Цим самим, знижується рівень дієвості під час діяльності персоналу в установах виконання покарань (далі – УВП) щодо вирішення цієї задачі, слід вказати, що зменшується здатність забезпечити безпечні умови життєдіяльності засуджених у місцях позбавлення волі. З-поміж іншого, відповідно до Наказу Міністерства юстиції України від 28 серпня 2018 року № 2823/5 «Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» [27] (далі – ПВР УВП), до безпечних місць в УВП необхідно відносити: окрему камеру ПКТ, СІЗО та карцер.

Ще одна проблема, яка значно впливає на ефективність забезпечення розглядуваного права засуджених, є невідповідність положень ПВР УВП зі змістом ст. 10 КВК України: якщо за КВК право на особисту безпеку надане абсолютно усім особам, без виключень, то в Правилах – виключно засудженим, які не порушують режим. Зазначене є наслідком грубого порушення загальногалузевих засад права (верховенства права та законності).

Загалом, з'ясовуючи правову природу зазначеної проблематики, звертає на себе увагу думка О.М. Джужи, який зазначає: «на практиці досить частими є випадки, коли засуджений, через якісь обставини (наприклад, сподіваючись на власні сили, допомогу інших засуджених, чи, скажімо, прагнучи не підірвати в УВП свій уявний авторитет) не звертається до адміністрації колонії із заявою про виникнення небезпеки його життю і здоров'ю» [28, с. 77]. В такому разі посадові особи УВП, враховуючи норми ст. 10 КВК України, зобов'язуються виявляти таку небезпеку під час проведення конкретних заходів, в тому числі оперативно-розшукових дій. У зв'язку з чим, за доцільне видається доповнити ст. 10 КВК України окремою частиною, за якою необхідно зобов'язати персонал органів та УВП виявляти джерела небезпеки, які можуть стати причиною загрози для життя та здоров'я засуджених під час відбування покарання.

Враховуючи зазначене, слід вказати, що тільки після вирішення існуючих проблем, які були окреслені, така форма як переведення засуджених у безпечне місце буде мати максимальну ефективність та логічність, враховуючи особливу важливість тих соціальних цінностей засудженого, на які існує посягання від різних суспільно-небезпечних джерел в УВП.

2. Не менш проблемною є наступна форма – застосування інших заходів до усунення небезпеки. Тут досить коротко слід вказати про те, що до сих пір за жодним законодавчим чи нормативно-правовим актом

такі заходи не встановлено, а це тільки посилює суб'єктивні засади під час прийняття рішень по цьому питанню персоналом УВП та інколи призводить до свавілля, службової недбалості та багатьох інших недопустимих та протиправних діянь зазначеними особами.

3. Вирішення питання про подальше місце відбування покарання засудженими. Проблемні питання цієї форми знаходяться у взаємозв'язку з тими, про які йшла мова вище. Якщо конкретизувати цю форму, вона пов'язується із забезпечення охорони життя та здоров'я засудженого шляхом його переведення до іншої УВП. Зміст зазначеної форми полягає в тому, що за нормативно-правовими актами, які здійснюють регулювання порядку переведення засуджених з однієї колонії до іншої – виникають певні протиріччя, прогалини та інші суттєві суперечності, які стають «перешкодою» для подальшого перебування засудженого у колонії виправного або виховного типу. На законодавчому рівні це питання по сей день не вирішено. Так, відповідно до ч. 2 ст. 93 КВК України зазначається: «переведення засудженого для дальшого відбування покарання з однієї виправної чи виховної колонії до іншої допускається за виняткових обставин» [5]. Акцентуємо увагу на трактування «за виняткових обставин», щодо яких не існує ніяких роз'яснень, тобто не до кінця зрозуміло, про які обставини йде мова, тим самим може ускладнюватися порядок переведення засуджених осіб.

4. Забезпечення безпеки засудженим у зв'язку з їх участю у кримінальному провадженні. Цій формі властиві свої особливості, проблемні питання та дискусійні моменти [29, с. 57-58].

Проблемні аспекти цієї форми пов'язуються з відсутністю у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) гарантій правового характеру та механізмів, які реалізують зазначене право. До речі, за КПК зразку 1961 року – ці питання в повному об'ємі було урегульовано. В той же час, за чинним КПК тільки

фрагментами, без конкретики та відсилок йде мова про забезпечення права на охорону життя та здоров'я окремих учасників кримінального провадження (підозрюваного, обвинуваченого, виправданого, засудженого, законних представників підозрюваного та обвинуваченого) [10].

Більш того, існує потреба в суттєвому перепрацюванні положень Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [30] в частині зазначеного питання. І справа навіть не в тому, щоб формально упорядкувати цей закон відповідно до змісту КПК України (як приклад, заміна по тексту положень слова «судочинство» на «провадження»), а в кардинальній зміні підходу законодавцем щодо вирішення проблемних питань стосовно охорони життя та здоров'я учасників кримінального провадження [31, с. 75]. Зокрема, за КПК України, як вже встановлено – учасниками кримінального провадження є підозрюваний обвинувачений та засуджений. Однак, слід відмітити, що відповідно до ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», засуджений як об'єкт захисту відсутній. Між тим, деякі елементи правового механізму стосовно захисту засудженого закріплені за КВК України. Згідно до ст. 90 КВК України: «у порядку, встановленому Кримінальний процесуальним кодексом України, засуджений у разі необхідності провадження слідчих дій у кримінальному провадженні про кримінальне правопорушення, вчинене іншою особою або цією ж особою, за яке вона не була засуджена, чи у зв'язку з розглядом справи в суді може бути тимчасово залишений у слідчому ізоляторі або переведений з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або колонії до слідчого ізолятора» [5].

Враховуючи зміст положення ч. 4 ст. 10 КВК України, існує необхідність у внесенні змін до ч. 1 ст. 7 Закону України

«Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», а саме: зазначену норму було б правильно доповнити ще заходами, які стосуються ізолюваного тримання особи та переведення її до іншої установи виконання покарань, а також переведення засудженого в безпечне місце. Також необхідно зауважити, що створення заходів стосовно забезпечення особистої безпеки засуджених осіб, які являються учасниками кримінального провадження, не є можливим, якщо не змінити норми КВК України, що здійснюють регулювання цього питання, включаючи і ті, що пов'язуються зі змістом інших форм зазначеного права.

З врахуванням вищесказаного, якщо брати за основу той зовнішній вираз права засуджених на охорону життя та здоров'я, то під формою, яке реалізує зазначене право особами, які відбувають кримінальне покарання за рішенням суду, або ж які є учасниками кримінального провадження, потрібно розуміти правове закріплення цього права за нормативно-правовими актами, якими регулюється це питання та впливає зі змісту правового статусу засуджених і виконується засобами та напрямками, які визначені за чинним законодавством.

Викладене вище дає змогу зробити узагальнений висновок. Проаналізувавши кримінально-виконавче законодавство, було виділено наступні форми, які забезпечують право засуджених на охорону життя та здоров'я: а) переведення засуджених у безпечне місце; б) застосування інших заходів до усунення небезпеки; в) вирішення питання про подальше місце відбування покарання засудженими; г) забезпечення безпеки засудженим у зв'язку з їх участю у кримінальному провадженні.

В сучасних умовах ефективність реалізації зазначених форм стримується рядом проблемних питань, які в більшій мірі схиляються до невідповідності окремих положень нормативно-правових актів, які забезпечують право засуджених на охорону життя та здоров'я.

2.2. Медико-санітарне забезпечення як складова реалізації права на охорону життя та здоров'я засуджених

Реалізація медико-санітарного забезпечення засуджених до позбавлення волі являється складовою частиною під час відбування покарання та забезпечення прав засуджених на охорону життя та здоров'я.

Відповідно до ст. 8 КВК України, засудженому гарантується право: «на охорону здоров'я в обсязі, встановленому Основами законодавства України про охорону здоров'я, за винятком обмежень, передбачених законом. Охорона здоров'я забезпечується системою медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів, а також поєднанням безоплатних і платних форм медичної допомоги. Засудженому гарантується право на вільний вибір і допуск лікаря для отримання медичної допомоги, у тому числі за власні кошти. Засуджені, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів, можуть за їх письмовою згодою пройти курс лікування від зазначених захворювань» [5].

Згідно до ч. 1 ст. 116 КВК України, встановлено: «у місцях позбавлення волі організуються необхідні лікувально-профілактичні заклади, а для лікування засуджених, які хворіють на активну форму туберкульозу, – заклади на правах лікувальних. Для спостереження та лікування хворих на інфекційні захворювання в медичних частинах колоній створюються інфекційні ізолятори» [5]. Частиною 2 цієї статті зазначається наступне: «лікувально-профілактична і санітарно-протиепідемічна робота в місцях позбавлення волі організовується і проводиться відповідно до законодавства про охорону здоров'я. Адміністрація колоній зобов'язана виконувати необхідні медичні вимоги, що забезпечують охорону здоров'я засуджених. Засуджені до

позбавлення волі зобов'язані виконувати правила особистої і загальної гігієни, вимоги санітарії» [5].

Продовжуючи, відмітимо і розділ XXII, п. 3 ПВР УВК, за яким: «Порядок лікувально-профілактичної і санітарно-протиепідемічної роботи в місцях позбавлення волі визначається Основами законодавства України про охорону здоров'я. В медичних частинах та лікарняних закладах здійснюються: клінічне обстеження та нагляд за засудженими з метою оцінки стану здоров'я, при виявленні хвороб – надання медичної допомоги та встановлення працездатності; амбулаторне, стаціонарне і спеціалізоване лікування» [27].

Медико-санітарне обслуговування розпочинається з моменту, коли засуджений надійшов до УВП. Так, згідно до розділу XXII, п. 4 ПВР УВК зазначається: «В установах виконання покарань забезпечується виконання санітарно-гігієнічних та протиепідемічних правил. Особи, які прибули до установ виконання покарань, проходять санітарну обробку, що включає в себе миття засуджених в лазні з милом та мочалкою з обов'язковою заміною натільної білизни, дезінфекцією, дезінсекцією особистого одягу у дезінфекційній камері» [27].

Наступним відзначимо спільний Наказ Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України від 15 серпня 2014 року № 1348/5/572 «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» [32], яким детальніше врегульовуються питання надання медичної допомоги засудженим особам. Цим нормативно-правовим актом передбачені досить важливі положення, які вважаються прийнятними в контексті міжнародного досвіду і мають відношення до механізмів, які забезпечують належну реалізацію права засудженого на медичну допомогу.

Якщо досить коротко, то за цим Порядком, засуджені в праві звертатися за лікарськими консультаціями та лікуванням до закладів

охорони здоров'я, що надають платні медичні послуги та не відносяться до відання центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань [32].

Таким чином, можна спостерігати, що охорона здоров'я засуджених осіб забезпечується комплексом медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів, які можуть бути у вигляді безоплатної та платної форми медичної допомоги, які передбачаються чинним законодавством. Проте, не дивлячись на те, що існують відповідні нормативно-правові акти, які досить детально регламентують забезпечення та порядок надання медичної допомоги засудженим особам, їх організація на сьогоднішній день має незадовільну ситуацію, тому що якість надання медичних послуг засудженим особам перебуває на дуже низькому рівні, існує гостра нестача необхідних ресурсів, устаткування, ліків, спеціалізованого персоналу, а медичні працівники так і залишаються залежними від керівництва УВП.

Як вказується експертами, проблеми, які стосуються незадовільних умов утримання та неналежного медичного обслуговування є: «структурною проблемою і потребує негайного вирішення, оскільки призводить, серед іншого, до поширення різноманітних захворювань і як наслідок – смерті позбавлених волі осіб, а також їх самогубства» [33]. З цією позицією неможливо не погодитись, оскільки неякісна медична допомога та яка надається в недостатньому обсязі, породжує велику кількість тяжких наслідків, бо відсутність у засуджених осіб змоги одержувати вчасну та кваліфіковану медичну допомогу сприяє зростанню захворюваності і смертності.

Основоположними факторами, які впливають на смертність засуджених осіб – нехватка фінансів та неналежне оснащення медичних частин сучасним обладнанням, тому що майже по всій Україні, особливо в маленьких містах, обладнання застаріле та технічно зношене.

Отже, якщо узагальнити, нагальними проблемами у сфері надання медичної допомоги засудженим особам є наступні:

- відсутність достатньої кількості лікарів та медичного персоналу у медичних УВП;
- відсутність належного забезпечення медичних частин необхідним обладнанням та ліками;
- неналежний рівень організації під час надання медичної допомоги засудженим (відсутні стаціонари, інфекційні ізолятори, ізолятори, які відведені для утримання осіб з психічними розладами тощо);
- незадовільний рівень обстеження ув'язнених на виявлення ВІЛ/СНІД;
- відсутність необхідних засобів для додаткового діагностування захворювань;
- нестача знань персоналом УВП положень та вимог правових актів (стандартів), які стосуються поводження з в'язнями, а також невідповідність порядку ведення медичної документації [34, с. 268-269].

Насамкінець, слід зазначити, що право на охорону життя та здоров'я засуджених осіб, яке передбачається та гарантується чинним законодавством, враховуючи ряд соціально-економічних та правових факторів, має виключно декларативний характер, а в практичному плані відображається тільки у періодичних медоглядах та констатації захворювань [35, с. 335]. Тобто, для того, щоб воно реально здійснювалось, цьому праву повинен відповідати покладений обов'язок на державу забезпечувати можливість його реалізувати. Однак, вітчизняне законодавство, зазвичай обмежується, встановлюючи загальні правила охорони здоров'я засуджених осіб, які знову ж таки, містять декларативний характер та не можуть виконуватись.

Потрібно признати, що законодавством України не закріплюється ефективних механізмів, які реалізують право на охорону здоров'я, навіть

конкретно не регламентується відповідальність посадових і службових осіб за неналежне медичне обслуговування засуджених, а також у разі заподіяння шкоди здоров'ю засудженим особам. Як приклад, виділимо положення ч. 5 ст. 116 КВК України, відповідно до якого: «засуджений має право звертатися за консультацією і лікуванням до закладів охорони здоров'я, що мають ліцензію Міністерства охорони здоров'я України, які надають платні медичні послуги» [5], проте відповідні режимні заборони та існуючі обмеження, які обумовлені характером кримінального покарання, по факту не дають змогу засудженій особі реалізувати це право. Серед іншого, декларативний характер має і право засудженої особи вільно обирати лікаря та медичну установу, в якій вона має бажання проходити лікування, адже на сьогоднішній день, в Україні фактично не існує механізму, який би забезпечував засуджених осіб з лікарями не з системи УВП, навіть за їх особисті кошти [34, с. 273].

На підставі вищевикладеного, слід зазначити, що реалізація медико-санітарного забезпечення засуджених до позбавлення волі являється складовою частиною під час відбування покарання та забезпечення прав засуджених на охорону життя та здоров'я.

Охорона здоров'я засуджених осіб забезпечується комплексом медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів, які можуть бути у вигляді безоплатної та платної форми медичної допомоги, які передбачаються чинним законодавством. Проте, не дивлячись на те, що існують відповідні нормативно-правові акти, які досить детально регламентують забезпечення та порядок надання медичної допомоги засудженим особам, їх організація на сьогоднішній день має незадовільну ситуацію, тому що якість надання медичних послуг засудженим особам перебуває на дуже низькому рівні.

РОЗДІЛ 3
ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ
ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ
ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ З ВРАХУВАННЯМ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

3.1. Недоліки правових механізмів щодо забезпечення прав засуджених

Питання щодо втілення міжнародно-правових механізмів забезпечення прав засуджених у національну кримінально-виконавчу діяльність вказує на те, що цей процес так чи інакше пов'язується з правовим статусом засудженого, тому що в кінцевому результаті міжнародні механізми покликані забезпечувати права засуджених.

Тож це дає змогу стверджувати, що процес застосування міжнародних механізмів на національному рівні може бути поширений та мати позитивний результат лише за умови реформування кримінально-виконавчого законодавства і, зокрема, положень, які присвячуються правовому статусу засуджених осіб.

В Україні більша частина міжнародних механізмів може одержати підтримку та належно сприйматися органами і УВП тільки за умови обов'язкового закріплення механізмів на національному рівні. Для початку необхідно сформувані правове підґрунтя та підстави щодо означеного процесу змін. Перед цим, існує потреба проаналізувати положення, які здійснюють регламентацію правового статусу засудженого, виокремити, які з них мають суперечливий характер у зв'язку з їх невідповідністю нормами міжнародних актів, з ціллю визначити коло тих норм, які повинні бути адаптовані до положень міжнародного характеру. На нашу думку, такий аналітичний, а потім

законотворчий напрям буде сприяти тому, щоб полегшити реалізацію прав засуджених осіб.

Міжнародним актам, які встановлюють стандарти стосовно правового статусу засуджених, властива деяка диспозитивність, а окремі з них мають рекомендаційний характер. Це перша ознака, яка вказує на необхідність здійснювати реформування на законодавчому рівні правового статусу засуджених в Україні. Без належного закріплення окремих положень у чинне законодавства, конкретні норми так і будуть мати рекомендаційний характер, не даючи ніяких позитивних здвигів стосовно забезпечення та реалізації прав засуджених [36, с. 68]. Не дивлячись на встановлене положення, передбачене ст. 9 Конституції України, за яким «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [9], як показує практика, це положення в правозастосовній діяльності згадується досить рідко.

Що стосується потреби реформувати правовий статус засудженого та привести положення, які його регламентують відповідно до європейських стандартів, деякими правознавцями висловлюється думка, що таке реформування буде сприяти появі нового виду правового статусу засуджених – міжнародно-правового. Як стверджується В.А. Львовчкіним: «цей статус повинен включати, крім норм національного права, норми про права і свободи, вироблені міжнародним співтовариством і закріплені в міжнародних правових документах» [37, с. 11].

Враховуючий значний обсяг стандартів, які мають відношення до прав засуджених і механізмів, які їх забезпечують, вважаємо за доцільне проаналізувати ті, які є найбільш «симптоматичні». Серед таких прав виділимо наступні: 1) право на приватність (до якого входить низка інших прав – вести листування, змога залишатися віч-на-віч з адвокатами або особами, які прибули на побачення); 2) право на

належне поводження, поважання честі та гідності засудженого, недопущення катувань стосовно нього. Розуміючи, що регламентація правового статусу та механізмів, які його забезпечують є взаємопов'язаними, однак, нас в першу в першу чергу цікавить саме механізм, який забезпечує зазначені права.

1. Право засудженої особи на приватність – одне з основоположних прав та таке, що належать до загальнолюдських, яке гарантується Конституцією України. Так, М.В. Романов, характеризуючи багатоаспектність зазначеного права, розглядає його зміст через конституційні норми: «ст. 30 захищає територіальну приватність, ст. 31 – комунікаційну приватність, ст. 32 – інформаційну приватність, а ст. 28 – деякі аспекти фізичної приватності» [9;38]. Таким чином, право на приватність є комплексним, якого засуджена особа не позбавляється.

Зважаючи на таке детальне регулювання, слід вказати, що право на приватність є основоположним у системі захисту прав особи, саме тому, держава повинна утримуватися від безпідставних втручань в приватне та сімейне життя, а навпаки, забезпечувати умови, які сприятимуть і будуть гарантувати повагу до приватного життя особи. В міжнародних актах міститься велика низка норм, які регулюють зазначене право та його гаранті. Виокремимо ст. 8 «Конвенції про захист прав людини та основних свобод» [39], яка встановлює: «Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [39].

В той же час, якщо аналізувати забезпеченість права на приватність за вітчизняним кримінально-виконавчим законодавством, то можна побачити, що її не існує. Більш того, право на приватність не тільки не забезпечується, але і порушується різноманітними нормами та інститутами. Зокрема, за КВК України передбачається можливість проводити обшуки та огляди як засуджених, так і приміщень, в яких вони утримуються (ч. 5 ст. 102 КВК України); досить суттєво обмежується можливість засуджених спілкуватися (ч. 4 ст. 107, ст. 110 та 111 КВК України); листування засуджених не конфіденційне (ст. 113 КВК України); необхідність переведення засудженого з однієї установи до іншої не має чітких правових критеріїв (ст. 88 КВК України) [5].

Якщо звернутися до одного із найавторитетніших міжнародних механізмів забезпечення прав засуджених – ЄСПЛ, про який вже йшла мова раніше, не важко буде переконатися, що практично кожний із вище вказаних недоліків КВК України має негативну практику для нашої держави. Прикладом може послугувати справа стосовно обшуків та оглядів «Карабет та інші проти України», за якою судом було зазначено: «що обшук проведений з ознаками катування і був однією з обставин, які в сукупності дали змогу встановити наявність порушення ст. 3 Конвенції» [40, с. 602-610].

Продовжуючи, акцентуємо увагу на відсутність чітких критеріїв щодо необхідності переведення засудженої особи з однієї установи до іншої. Необхідно зазначити, що вказаний інститут, з однієї сторони, детально регламентується чинним законодавством, а з іншої – йому властивий високий рівень суб'єктивності зі сторони персоналу УВП окремих фактів та існування дискреційних повноважень у посадових осіб Державної кримінально-виконавчої служби, на яких покладається обов'язок приймати рішення про переміщення засуджених осіб з однієї установи до іншої. Так, ст. 93 КВК України передбачено порядок

переведення засуджених осіб до інших установ. Частина 2 цієї статті вказує: «Переведення засудженого для дальшого відбування покарання з однієї виправної чи виховної колонії до іншої допускається за виняткових обставин, які перешкоджають дальшому перебуванню засудженого в цій виправній чи виховній колонії. Порядок переведення засуджених визначається нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України» [5]. Слід вказати, що нормативно-правовий акт, який на сьогоднішній день регламентує порядок переведення засуджених осіб, є наказ Міністерства юстиції України від 26 лютого 2017 року № 680/5 «Про затвердження Порядку визначення засудженим виду установи виконання покарань, направлення для відбування покарання засуджених до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту, обмеження волі та їх переведення, Положення про центральну та міжрегіональну комісії з питань визначення засудженим до позбавлення волі виду установи виконання покарань, місця відбування покарання особам, засудженим до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту та обмеження волі, їх направлення і переведення для відбування покарання» [41] (далі – Порядок).

В зазначеному Наказі є декілька положень, які мають відношення до переведення засуджених осіб з однієї установи до іншої, що не пов'язані зі зміною умов тримання, саме вони і становлять інтерес, тому що, якщо йде мова про зміну умов тримання, то в такому разі, законом визначаються відповідні умови, існування яких робить такі переведення зрозумілими, по меншій мірі в частині їх обґрунтованості поведінкою засудженого чи загрозою його безпеці. Стосовно ситуацій, за якими переведення не пов'язується зі змінами умов тримання, то для них властивий високий рівень дискреційності та непередбачуваності, а також не існує механізмів, які б забезпечували право засудженої особи на відбування покарання в установі за місцем свого проживання чи

родичів. Отже, згідно до п.1 та п.2 зазначеного Порядку, визначено: «переведення засудженого для подальшого відбування покарання без зміни умов тримання з однієї виправної чи виховної колонії до іншої в межах зони діяльності міжрегіонального управління здійснюється за рішенням міжрегіональної комісії і переведення засудженого для подальшого відбування покарання без зміни умов тримання з однієї виправної чи виховної колонії до іншої за межами зони діяльності міжрегіонального управління здійснюється за рішенням центральної комісії» [41]. Як можна побачити, ніяких критеріїв чи вимог стосовно обґрунтування Положення не вимагається.

Якщо знову звернутися до практики ЄПСЛ, то слід згадати справу «Вінтман проти України», яка має відношення до забезпечення права на приватність, що стосується поваги до сімейного життя. Так, судом було зазначено наступне: «поміщення засудженого до колонії, розташованої на такій відстані від місця проживання його родини, що дуже ускладнює або навіть унеможлиблює побачення, може за певних обставин становити втручання у сімейне життя, оскільки можливість для членів родини відвідувати засудженого є надзвичайно важливою для підтримання сімейного життя» [42]. З цього рішення можна прослідкувати, що сприяння зі сторони адміністрації колонії підтримки зв'язку засуджених осіб зі своїми родичами являється важливою складовою їх права на повагу до сімейного життя.

2. Право на належне поведження, повагу честі та гідності засудженого, недопущення катувань відносно нього так само, як і право на приватність вимагає посиленої забезпеченості та захисту.

Згадаємо мету КВК України, яка закріплена в ч.1 ст. 1 та виражається в наступному: «Кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації

засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими» [5]. Між іншим, існує ще одне згадування, яке заперечує жорстоке та нелюдське поводження. Так, згідно до ч. 1 ст. 8 КВК України, засуджені мають право: «на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності; засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню» [5].

Беручи до уваги те, що зазначені положення являються принциповими та такими, які мають забезпечуватися в усіх без винятків кримінально-виконавчих правовідносинах, однак, спеціального механізму, який би орієнтувався тільки на те, щоб запобігати тортурам і нелюдському поводженню з засудженими особами, чинним законодавством не передбачається.

В порівняння проаналізуємо, які вимоги ставляться міжнародними нормативно-правовими актами до права засуджених на належне поводження, поважання честі та гідності засудженого, недопущення катувань відносно нього. Основоположним нормативним актом, який регулює сферу дотримання прав людини, як вже наголошувалось, є Загальна декларація прав людини. Не дивлячись на те, що в цьому документі не міститься спеціальних норм стосовно засуджених і по своїй сутті він має декларативний характер, тим не менш, він слугує основою для створення великої кількості інших нормативно-правових актів міжнародного характеру, в тому числі міжнародних інституцій.

Не менш важливим документом є «Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями» [43] (Правила Мандели), в яких теж передбачаються норми, які встановлюють ступінь обмеження для засуджених. Відповідно до п. 60 вказаних Правил зазначається: «Режим, прийнятий в закладі, повинен прагнути зводити до мінімуму

різницю між життям у в'язниці і життям на свободі, що вбиває у в'язня почуття відповідальності та усвідомлення людської гідності» [43].

Подібна норма передбачена у ч. 2 ст. 102 КВК України, за якою: «Режим у колоніях має зводити до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності» [5]. Та вітчизняним законодавцем докладно зазначена норма не роз'яснюється, більш того, персоналом кримінально-виконавчої служби вона взагалі не використовується, тому що, з огляду на національну правову культуру, у неї відсутнє змістовне наповнення.

Іншими дослідниками, які займаються проблематикою забезпечення прав засуджених, відзначається, що в Україні кожного року мають місце непоодинокі випадки жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження персоналу ДКВС України стосовно засуджених осіб [44, с. 32]. На нашу думку, досить суттєвий та важливий аспект, який стосується відмінності міжнародної та вітчизняної практики в зазначеному питанні, розглядається з позиції І.М. Василюка, яким вказується: «потрібно звернути увагу на той факт, що, на відміну від національної практики, міжнародні фахівці більше переймаються питаннями не закріплення як такого права засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності (бо його наявність вже давно визнана певною аксіомою в зарубіжних країнах), а розглядають різноманітні проблеми його реалізації та створення механізмів дотримання» [45, с. 55].

Підсумовуючи усе зазначене, слід вказати, що розглянуті положення актів міжнародного рівня, а також відповідні механізми, які забезпечують права засуджених порівняно з вітчизняним законодавством, чітко демонструють, що правовий статус загалом, та права засуджених осіб, зокрема, безумовно потребують свого реформування. Причому реформування повинно здійснюватися з

практичної площини. І якщо говорити про реформування в аспекті втілення міжнародних механізмів у національну практику виконання покарань, то, враховуючи нашу правову культуру і традиції, можна з впевненістю сказати, що найбільш результативним буде шлях, за яким закріплювати на законодавчому рівні потрібно всі існуючі міжнародні механізми забезпечення прав засуджених осіб, які будуть використовуватися органами та УВП під час здійснення своїх функціональних обов'язків. В першу чергу, це стосується порядку розслідування фактів катувань, використання практики ЄСПЛ тощо. Слушною думкою з цього моменту, є позиція П.В. Пушкар, яка вказує на практику ЄСПЛ: «...у справі Селмуні проти Франції Суд врахував те, що Конвенція є «живим інструментом», який має тлумачитися в світлі сучасних умов, або умов сьогодення» [46].

Однак, якби там не було, але такий шлях в наших реаліях на даний момент є недосяжним. Це досить легко можна аргументувати. Якщо звертатися до чинного вітчизняного законодавства України, можна простежити, що навіть після суттєвих законодавчих змін в сторону покращення умов тримання і правового статусу засуджених осіб, так чи інакше залишаються проблематичні питання правового регулювання, які полягають у відсутньому, в більшості випадків, механізмі, який забезпечує реалізацію прав засуджених осіб.

3.2. Удосконалення національних механізмів забезпечення прав засуджених в контексті їх гармонізації з міжнародно-правовим досвідом

В заключному підрозділі будуть розглянуті національні механізми забезпечення прав засуджених осіб, які існують у кримінально-виконавчому законодавстві України, а також спробуємо визначити

шляхи їх удосконалення, враховуючи правовий досвід міжнародного рівня.

Як нами вже було наголошено, питання механізму, який забезпечує права засуджених осіб є актуальним та потребує відповідних законодавчих змін.

Акцентуючи увагу на те, що пенітенціарна реформа встановлює окремий напрямок щодо додержання прав людини згідно до міжнародних стандартів [47], а також те, що в кінцевому результаті інтерес для нас становлять міжнародні механізми забезпечення прав засуджених осіб, тому доцільно виокремити ті зауваження, які надаються міжнародними інституціями та які є найбільш частими. Зосередимося на зауваженнях «Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню» [19]. Якщо узагальнити зауваження створеного Комітету цієї конвенції, можна стверджувати, що найсуттєвішими є наступні недоліки:

- існування фактичних випадків неналежного поводження. В окремих ситуаціях неналежне поводження було настільки тяжким, що його можна кваліфікувати як тортури (використання електричного струму, удушення пакетом, погроза вбивством тощо);

- існування випадків, коли не додержується право на доступ до адвоката, в тому числі до лікаря. Зазначені права повинні бути беззаперечними та дотримуватися з моменту, коли особа була затримана;

- не забезпечується належним чином право засудженого на приватність (про що зазначалося в попередньому підрозділі).

Враховуючи зазначені зауваження, відмітимо, що під системні порушення в структурі правового статусу засуджених осіб підпадає багато прав засуджених, однак, щоб не виходити за межі дослідження, виділимо ті, на яких буде зосереджуватися подальший розгляд.

Серед таких прав є наступні: 1) право на правову допомогу; 2) право на гідне ставлення.

1. Розглядаючи право засуджених осіб на правову допомогу, зазначимо, що це питання за чинним КВК України регламентується в декількох статтях, які в певній мірі формують цілісний інститут. Так, відповідно до ч. 2 ст. 8 КВК України встановлено загальне правило, за яким: «Засудженому гарантується право на правову допомогу» [5]. І далі законодавцем вказується, що повинен існувати механізм, який забезпечує це право. Зазначається, що «для одержання правової допомоги засуджені можуть користуватися послугами адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи» [5].

В свою чергу, ч. 3 ст. 110 КВК України регламентує порядок на отримання правової допомоги на підставі організації побачень з адвокатом. Встановлено, що «для одержання правової допомоги за письмовою заявою засуджених, їхніх близьких родичів, громадських організацій засудженим надається побачення з адвокатом або іншим фахівцем у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. За бажанням засудженого або адвоката чи іншого фахівця в галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, побачення можуть надаватися наодинці. Побачення надається адміністрацією колонії при пред'явленні адвокатом ордера або договору про надання правової допомоги, а іншим фахівцем у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, іншого відповідного документа, а також документів, що посвідчують їх особу. Кількість і тривалість таких побачень не обмежена. Засудженому забезпечується можливість спілкування з адвокатом та іншим фахівцем

у галузі права в приміщенні без суцільного розмежованого захисного скла за їхньою згодою» [5].

Окрім цього, Законом вказується, що «одержання правової допомоги поширюється на засуджених, що перебувають на лікуванні в стаціонарних закладах охорони здоров'я» [5]. Таким чином, законодавцем підкреслюється беззаперечність зазначеного права.

Продовжуючи, необхідно відзначити і ст. 135 КВК України, яка регламентує процедуру дисциплінарного провадження. Частиною 5 цієї статті встановлюється: «особа, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, має право користуватися послугами адвоката або фахівця в галузі права за власним вибором під час підготовки до засідання дисциплінарної комісії, який представлятиме її інтереси під час засідання комісії. Якщо особа, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, не має доступу до адвоката або фахівця в галузі права, адміністрація установи виконання покарання зобов'язана надати йому можливість звернутися за отриманням правової допомоги до суб'єктів надання такої допомоги» [5].

Отже, розглянуті положення КВК України дають змогу вказати на те, що законодавцем акцентується увага на важливості цього права та необхідності його забезпечувати в кримінально-виконавчих правовідносинах. Тобто, можна прослідкувати, що законодавцем сформульовані виключно загальні положення, які визначають суб'єктів надання такої допомоги, а також тих, хто може по неї звертатися та визначено відповідні повноваження суб'єктів під час надання правової допомоги у дисциплінарному провадженні. Попри це, законодавцем не звертається увага на порядок надання доступу засудженого до адвоката, не визначено способи, за якими можна повідомити адвоката про потребу одержання правової допомоги та відсутні гарантії, які надають її засудженій особі.

Здавалося, щоб одержати відповідь на ці питання, можна звернутись до Закону України «Про безоплатну правову допомогу». Цим Законом встановлюється, що «особи, засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або обмеження волі» [48], мають право на вторинну правову допомогу під час «здійснення представництва в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами» [48]. В цьому ж Законі містяться норми, які покликані врегулювати відповідний механізм на одержання правової допомоги (Розділ III цього Закону) [48]. Однак, якщо охарактеризувати зазначений механізм, то стає очевидним, що його застосування засудженими особами дещо ускладнене. Законом передбачається необхідність «подання звернень про надання безоплатної вторинної правової допомоги у відповідні Центри з надання безоплатної правової допомоги або до територіальних органів юстиції» [48]. Відразу ж виникає питання стосовно повідомлення засуджених осіб про порядок звернення по правову допомогу. Таке зобов'язання не покладено на адміністрацію кримінально-виконавчих установ, цим самим, немає сприяння доступності цієї допомоги. Іншою нормою Закону України «Про безоплатну правову допомогу», а саме ст. 19 вказується: «У разі звернення особи про надання одного з видів безоплатної вторинної правової допомоги Центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги зобов'язаний протягом десяти днів з дня надходження звернення прийняти рішення щодо надання безоплатної вторинної правової допомоги» [48]. З цього приводу слід вказати, що термін не являється коротким, а тому, враховуючи, що засудженим подається звернення про отримання правової допомоги через адміністрацію, досить складно передбачити, коли воно поступить до Центру. Іншими нормами цього Закону не деталізуються механізми щодо надання правової допомоги. Тобто, знову ж таки бачимо ситуацію, як і в

попередньому підрозділі, коли право існує, проте чіткого механізму для його реалізації немає.

Далі, проаналізуємо норми міжнародних актів, якими регулюється правова допомога та коротко розглянемо практику забезпечення доступу до неї.

«Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила» [49] (далі – Правила) містять основоположні положення, якими регламентується право на правову допомогу засудженим особам. Так, відповідно до п. 23.1 Правил: «Всі ув'язнені мають право на отримання правової допомоги, і адміністрація пенітенціарної установи зобов'язана надати розумні можливості для отримання доступу до такої допомоги» [49]. Хоч в зазначеній нормі чітко не відображений механізм, який реалізує це право, однак важливим бачиться те, що чітко встановлюється суб'єкт, який забезпечує це право в умовах пенітенціарної установи в контексті того, що обов'язок для його виконання покладений на адміністрацію. Наступне положення Правил вказує на те, що «ув'язнені можуть радитися з будь-яких правових питань з юристом за своїм вибором та за свій рахунок» [49]. Це положення є важливим, тому що законодавець не обмежує кількість правових питань тільки кримінально-процесуальними або кримінально-правовими.

Ще одним положенням, яке також викликає інтерес, оскільки в нашій державі функціонує система надання безоплатної правової допомоги є те, що Правилами вказується про наступне: «у тих випадках, коли існує визнана система безкоштовної правової допомоги, адміністрація зобов'язана проінформувати про це всіх ув'язнених» [49]. Таким чином, бачимо, що європейський законодавець покладає обов'язок на адміністрацію здійснювати інформування засуджених осіб про наявність у них змоги використовувати безоплатну правову допомогу, однак, як зазначалося вище, за вітчизняним законодавством це правило, на жаль, ігнорується.

Практикою ЄСПЛ стосовно права на правову допомогу в більшості випадків передбачається надання такої допомоги на етапі досудового слідства, а також підозрюваним і особам, які утримуються під вартою. Відомими справами в контексті зазначеного питання виділяють наступні: «Душка проти України, Балицький проти України, Смірнов проти України, Єрохіна проти України» [40, с. 666-672].

Враховуючи зазначене, можна підсумувати про те, що незважаючи на зміни, які вносились у кримінально-виконавче законодавства та були спрямовані, в тому числі і на поліпшення стану забезпечення права на правову допомогу засудженим особам, однак, по сей день питання про забезпечення дієвого та ефективного механізму, який забезпечує це право – залишається відкритим.

2. Право на гідне ставлення. Одразу ж зробимо відступ про те, що зазначене право розглядалося в попередньому підрозділі, але через призму міжнародного механізму. Отже, відповідно до ч. 1 ст. 8 КВК України, вказується, що одним із основних прав засудженого є право: «на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності; засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню. Заходи впливу можуть застосовуватися до засуджених виключно на підставі закону; засуджені не можуть бути піддані медичним або іншим подібним дослідженням незалежно від їх згоди» [5]. Складові, які викладені в цьому положенні, з позиції законодавця, в комплексі формують змістовне наповнення права на гуманне ставлення.

За дисертацією І.М. Василюка, яка присвячена принципу гуманізму стосовно засуджених осіб, автором підкреслюється наступне: «відносячи цей принцип до загально-правових, вказує, що такі принципи не встановлюють конкретні правила поведінки посадових осіб чи засуджених, а лише спрямовують законотворчість та практику у певному напрямі» [45, с. 39]. З цією позицією не можна не погодитися,

тому що саме по собі право на гуманне ставлення ніяк не конкретизується у вітчизняному законодавстві та не передбачає окремих норм, які б його деталізували. Праву засудженої особи на гуманне ставлення властива своя специфіка, яка, на відміну від інших прав, не встановлює спеціальні процесуальні норми, які б здійснювали регулювання механізму його забезпечення. Тобто це право можна вважати доктринальним, а його порушення в більшості аспектів пов'язується з тим, що відсутнє розуміння ключових засад та стандартів, які передбачені «Конвенцією про захист прав і основоположних свобод» [39], а також тим, що законодавство України та практика його застосування не приведена у відповідність до них. У цьому зв'язку потрібно ще раз наголосити на тому, що на відміну від вітчизняної практики, міжнародних спеціалістів в більшій мірі переймають питання не закріплення як такого права засуджених осіб на гуманне ставлення, бо воно давно вже було признаним в зарубіжних країнах, а різні проблемні моменти під час реалізації цього права та створення відповідних механізмів його дотримання [50, с. 97].

Повертаючись до вітчизняної практики, зазначимо, що під час реалізації зазначеного права в діяльності органів і УВП виникають суттєві складності. Ці складності пов'язуються, в першу чергу з тим, що відсутнє розуміння зі сторони практичних робітників змістового наповнення цього права (засади), по-друге – відсутнє правове регулювання шляхів для того, щоб його реалізувати в умовах виконання кримінальних покарань. Якщо до означеного додати недолік системного характеру, який властивий кримінально-виконавчому законодавству в цілому та полягає у тому, що відсутні чіткі механізми, які забезпечують та реалізують права засуджених осіб – отримуємо ситуацію, за якою право засуджених осіб на гуманне ставлення виступає як декларація.

Наостанок слід вказати, що вагоме значення має реальне забезпечення прав та свобод людини і громадянина як одна із ключових

ознак, яка притаманна демократичній, правовій державі. Можливо тому і існує поширена практика ЄСПЛ проти України, яка пов'язується з порушеннями прав засуджених на повагу гідності, на належне поводження і заборону катувань. Не дивлячись на те, що це право є доктринальним, воно проявляється і за іншими правами засуджених осіб. Така категорія справ являється найбільш чисельною. Як приклад, можна пригадати справи «Родзевілло проти України», «Горшков проти України», «Полторацький проти України», «Мельник проти України», «Кузнецов проти України», «Науменко проти України» [40, с. 678-687] тощо. За всіма справами Судом було винесено рішення про порушення прав засуджених на повагу гідності та належне поводження, в якому відсутні ознаки катувань.

Підводячи підсумок, вважаємо за можливе стверджувати, що на сьогоднішній день в Україні відсутні ефективні механізми, які б забезпечували права засуджених. Це чітко демонструється на прикладі розглянутих прав засуджених, реалізація яких не забезпечується відповідними механізмами і у них немає ефективних засобів захисту.

Що стосується шляхів вдосконалення національних механізмів забезпечення прав засуджених в контексті їх гармонізації з міжнародно-правовим досвідом, то на нашу думку, єдиним доступним та доцільним способом вдосконалення є закріплення механізмів, які аналогічні тим, що існують на міжнародному рівні.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження здійснено теоретичний аналіз, який дав змогу розкрити зміст забезпечення прав засуджених до позбавлення волі, виявити недоліки їх правового регулювання, а також сформулювати перспективні напрями удосконалення кримінально-виконавчого законодавства у цій частині з врахуванням міжнародних стандартів. До найважливіших результатів належать такі висновки:

1. Під правовим статусом засудженого можна вважати сукупність прав, обов'язків і законних інтересів, які закріплені за чинним законодавством та створені у результаті відокремлення, обмеження і доповнення загального правового статусу осіб, які відбувають покарання.

Ретельна регламентація правового статусу засуджених виступає в ролі основоположного інструменту для їх правового і морального виховання, а також сприяє поважати закон, права і інтереси інших осіб.

Основний перелік прав та обов'язків засуджених закріплений за Кримінально-виконавчим кодексом України. Встановлено, що саме правам засуджених та їх реалізації властива деяка специфічність та особливості, які потребують окремої регламентації.

2. Правові механізми, які забезпечують права засуджених, відіграють важливу роль у структурі їх правового статусу. Належне забезпечення прав засуджених потребує чіткої правової регламентації, яка може бути забезпечена за рахунок нормативної бази.

Встановлено, що в Україні існує значний масив законодавчих актів, які спрямовані на забезпечення прав засуджених, серед яких було виділено наступні:

- 1) Конституція України;
- 2) Кримінально-виконавчий кодекс України як основоположний закон, що регламентує механізм забезпечення прав засуджених;

3) ключові закони України щодо внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу, які були прийняті в 2013,2014,2016 роках;

4) інші закони;

5) нормативно-правові акти (постанови, накази).

Визначено, що правові механізми, які забезпечують права засуджених осіб на міжнародному рівні є основоположним кроком для того, щоб розвивати демократичні засади світової спільноти. Не менш важливим фактором для того, щоб забезпечувати та гарантувати захист таких осіб є додержання засад ефективної співпраці, довіри та неупередженості.

Основні організаційно-правові механізми забезпечення прав засуджених осіб на міжнародному рівні представлені наступним чином:

1) «Міжнародний пакт про громадянські та політичні права»;

2) «Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню»;

3) «Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання»;

4) «Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання»;

5) діяльність Європейського суду з прав людини.

3. Проаналізувавши кримінально-виконавче законодавство, було виділено наступні форми, які забезпечують право засуджених на охорону життя та здоров'я:

а) переведення засуджених у безпечне місце;

б) застосування інших заходів до усунення небезпеки;

в) вирішення питання про подальше місце відбування покарання засудженими;

г) забезпечення безпеки засудженим у зв'язку з їх участю у кримінальному провадженні.

В сучасних умовах ефективність реалізації зазначених форм стримується рядом проблемних питань, які в більшій мірі схиляються до невідповідності окремих положень нормативно-правових актів, які забезпечують право засуджених на охорону життя та здоров'я.

4. Реалізація медико-санітарного забезпечення засуджених до позбавлення волі являється складовою частиною під час відбування покарання та забезпечення прав засуджених на охорону життя та здоров'я.

Охорона здоров'я засуджених осіб забезпечується комплексом медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів, які можуть бути у вигляді безоплатної та платної форми медичної допомоги, які передбачаються чинним законодавством. Проте, не дивлячись на те, що існують відповідні нормативно-правові акти, які досить детально регламентують забезпечення та порядок надання медичної допомоги засудженим особам, їх організація на сьогоднішній день має незадовільну ситуацію, тому що якість надання медичних послуг засудженим особам перебуває на дуже низькому рівні.

Зазначене дало змогу виділити найбільш актуальні проблеми у сфері надання медичної допомоги засудженим особам, серед яких:

- декларативний характер окремих положень чинних нормативно-правових актів, які забезпечують охорону здоров'я засудженим особам;
- відсутність достатньої кількості лікарів та медичного персоналу у медичних УВП;
- відсутність належного забезпечення медичних частин необхідним обладнанням та ліками;
- неналежний рівень організації під час надання медичної допомоги засудженим (відсутні стаціонари, інфекційні ізолятори,

ізолятори, які відведені для утримання осіб з психічними розладами тощо);

- незадовільний рівень обстеження ув'язнених на виявлення ВІЛ/СНІД;

- відсутність необхідних засобів для додаткового діагностування захворювань;

- нестача знань персоналом УВП положень та вимог правових актів (стандартів), які стосуються поводження з в'язнями, а також невідповідність порядку ведення медичної документації.

5. Проаналізувавши положення актів міжнародного рівня, а також відповідні механізми, які забезпечують права засуджених порівняно з вітчизняним законодавством, чітко демонструють, що правовий статус загалом, та права засуджених осіб, зокрема, безумовно потребують свого реформування. Причому реформування повинно здійснюватися з практичної площини. І якщо говорити про реформування в аспекті втілення міжнародних механізмів у національну практику виконання покарань, то, враховуючи нашу правову культуру і традиції, можна з впевненістю сказати, що найбільш результативним буде шлях, за яким закріплювати на законодавчому рівні потрібно всі існуючі міжнародні механізми забезпечення прав засуджених осіб, які будуть використовуватися органами та УВП під час здійснення своїх функціональних обов'язків.

Однак, якби там не було, але такий шлях в наших реаліях на даний момент є недосяжним. Це досить легко можна аргументувати. Якщо звертатися до чинного вітчизняного законодавства України, можна простежити, що навіть після суттєвих законодавчих змін в сторону покращення умов тримання і правового статусу засуджених осіб, так чи інакше залишаються проблематичні питання правового регулювання, які полягають у відсутньому, в більшості випадків, механізмі, який забезпечує реалізацію прав засуджених осіб.

6. На сьогоднішній день в Україні відсутні ефективні механізми, які б забезпечували права засуджених. Це чітко демонструється на прикладі розглянутих прав засуджених, реалізація яких не забезпечується відповідними механізмами і у них немає ефективних засобів захисту.

Що стосується шляхів вдосконалення національних механізмів забезпечення прав засуджених в контексті їх гармонізації з міжнародно-правовим досвідом, то на нашу думку, єдиним доступним та доцільним способом вдосконалення є закріплення механізмів, які аналогічні тим, що існують на міжнародному рівні. Серед основних заходів, які необхідно втілювати можна виділити наступні:

- запровадити докладну регламентацію процедури, яка виявляє та фіксує факти неналежного поведження, тілесних пошкоджень чи катувань;

- внести відповідні зміни, які дозволять закріпити за кримінально-виконавчим законодавством обов'язковість рішень ЄСПЛ, в тому числі механізми судового захисту прав засуджених від їх порушень, обмежуючись рамками кримінально-виконавчих правовідносин;

- враховувати пропозиції та зауваження, які надаються національним превентивним механізмом та які є обов'язковими до розгляду та виконання;

- сформувати систему подвійної інспекції кримінально-виконавчих установ.

Реалізувавши зазначені заходи, вони дадуть змогу значно наблизити умови відбування покарання у вигляді позбавлення волі в нашій країні до встановлених міжнародних стандартів поведження із засудженими, а також поліпшити стан під час забезпечення та реалізації прав засуджених осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: [підручник] / О.Ф. Скакун; 2-ге вид. К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. 520 с.
2. Боровська Н. Забезпечення правового статусу засудженого. *Юридична Україна*. 2004. № 10. С. 54–57.
3. Гуцуляк М.Я. Правовий статус осіб, засуджених до покарання у вигляді громадських робіт. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 3. С. 138–142.
4. Григорян І.Р. До питання про правовий статус засуджених до позбавлення волі / [Електронний ресурс]. URL: http://www.rusnauka.com/8_NPE_2007/Pravo/21070.doc.htm (дата звернення: 13.04.2020).
5. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 року № 1129-IV (останні зміни: 16.01.2020) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3(4). Ст. 21.
6. Лисодєд О.В. Зміст правового статусу засуджених і його закріплення у Кримінально-виконавчому кодексі України. *Проблеми законності*. Харків, 2007. Вип. 91. С. 11–15.
7. Бадира В.А. Кримінально-виконавче право: Навчальний посібник / [Бадира В.А., Денисов С.Ф., Денисова Т.А. та ін.]; за заг. ред. Т.А. Денисової. К.: Істина, 2008. 400 с.
8. Лисодєд О.В. Правовий статус засуджених: окремі аспекти наукових досліджень. Правова доктрина – основа формування правової системи держави: *матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України»*, Харків, 20–21 листоп. 2013 р. / Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 686–688.

9. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96 – ВР (останні зміни: 01.01.2020) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI (останні зміни: 17.03.2020) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9(13). Ст. 88.

11. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23 червня 2005 року № 2713-IV (останні зміни: 20.03.2020) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 30. Ст. 409.

12. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 17 березня 2001 року № 3160-VI (останні зміни: 20.01.2018) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 380.

13. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання: Закон України від 5 вересня 2013 року № 435-VII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 20(21). Ст. 724.

14. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів: Закон України від 8 квітня 2014 року № 1186-VII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 23. Ст. 869.

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Закон України від 7 вересня 2016 року № 1492-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 43. Ст. 736.

16. Яцишин. М. Стан і відповідність законодавчої бази сучасним потребам кримінально-виконавчої системи України. *Форум права*. 2008. № 3. С. 561–567.

17. Національні та міжнародні механізми захисту прав людини: *тези доп. Всеукр. круглого столу* (м. Харків, 20 квіт. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 216 с.

18. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 19 жовтня 1973 року № 2148-VIII / [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 13.04.2020).

19. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 24 січня 1997 року № 33/97-ВР / [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068 (дата звернення: 13.04.2020).

20. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (в редакції від 13 листопада 1998 року № 3481-11) / [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення: 13.04.2020).

21. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання від 21 липня 2006 року № 22-V / [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f48 (дата звернення: 13.04.2020).

22. Загальна декларація прав людини, прийнята від 10 грудня 1948 року / [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 13.04.2020).

23. Як і коли можна звернутися до європейського суду з прав людини? / [Електронний ресурс]. URL: https://court.gov.ua/userfiles/18_web.pdf (дата звернення: 13.04.2020).

24. Волинка К.Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2014. 20 с.
25. Колб І.О. Щодо напрямків, форм і засобів забезпечення права засуджених на особисту безпеку. Пріоритетні напрями розвитку законодавства України: *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Запоріжжя, 10-11 листопада 2011 року. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2011. Ч. 3. С. 75–76.
26. Гель А.П. Кримінально-виконавче право України: Навч. посібник / Гель А.П., Семаков Г.С., Яковець І.С.; За заг. ред. А.Х. Степанюка. К.: Юрінком Інтер, 2008. 624 с.
27. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Наказ Міністерства юстиції України від 28 серпня 2018 року № 2823/5 / Міністерство юстиції України. *Офіційний вісник Верховної Ради України*. 2018. № 2823/5.
28. Джужа О.М. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарні аспекти): монографія / О.М. Джужа, Є.М. Моїсєєв. К. : НВТ «Правник»; Національна академія внутрішніх справ України, 1998. 84 с.
29. Кримінально-виконавче законодавство України. Кримінально-виконавчий кодекс України: Нормативно-правові акти / Упоряд. В.С. Ковальський, Ю.М. Хахуда. К.: Юрінком Інтер, 2005. 432 с.
30. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3782-ХІІ (останні зміни: 01.01.2020) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 51.
31. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: у 2 т. / [Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та ін.]; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Х.: Право, 2013. 664 с.

32. Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі: спільний Наказ Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України від 15 серпня 2014 року № 1348/5/572 / Верховна Рада України. *Офіційний вісник Верховної Ради України*. 2014. № 1348/5/572.

33. Річко О.О. Право на життя / [Електронний ресурс]. URL: <https://helsinki.org.ua/> (дата звернення: 13.04.2020).

34. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України. / В. А. Бадира, О. П. Букалов, А. П. Гель, М.В. Романов, І.С. Яковець; За загальною редакцією Є.Ю. Захарова. Харківська правозахисна група. Харків: Права людини, 2011. 368 с.

35. Хобор Р.Б. Правове регулювання медико-санітарного забезпечення осіб, засуджених до позбавлення волі. Медичне право України: проблеми становлення та розвитку. *Матер. I Всеукр. наук.-практ. конференції 19-20 квітня 2017 р., м. Львів*. С. 331–336.

36. Краснокутський О.В. Основні напрями реформування правового статусу засудженого до позбавлення волі в світі міжнародних механізмів забезпечення прав засуджених. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 4. С. 67–71.

37. Львовчкін В.А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі: автореф. дис. юрид. наук канд. Київ 2002. 18 с.

38. Романов Р. Право на приватність в Україні / [Електронний ресурс]. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1129010107> (дата звернення: 13.04.2020).

39. Конвенція про захист прав і основоположних свобод від 1 січня 1990 року (остання редакція від 2 жовтня 2013 року) / [Електронний ресурс]. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/ed20131002 (дата звернення: 13.04.2020).

40. Стратегические судебные дела Харьковской правозащитной группы. Часть 2 / Харьковская правозащитная группа. Харьков: Права людини, 2013. 384 С. 513–896.

41. Про затвердження Порядку визначення засудженим виду установи виконання покарань, направлення для відбування покарання засуджених до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту, обмеження волі та їх переведення, Положення про центральну та міжрегіональну комісії з питань визначення засудженим до позбавлення волі виду установи виконання покарань, місця відбування покарання особам, засудженим до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту та обмеження волі, їх направлення і переведення для відбування покарання: Наказ Міністерства юстиції України від 27 лютого 2017 року № 680/5 / Міністерство юстиції України. *Офіційний вісник Верховної Ради України*. 2017. № 680/5.

42. Справа «Вінтман проти України» / [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a45/page (дата звернення: 13.04.2020).

43. Мінімальні стандарти правила поводження з в'язнями від 30 серпня 1955 року / [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212 (дата звернення: 13.04.2020).

44. Автухов К.А. Кримінально-виконавче право: навч. посіб. / за заг. ред. А.Х. Степанюка. Х. : Право, 2015. 160 с.

45. Василюк І.М. Право засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності: дис. канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 233 с.

46. Пушкар П.В. Заборона катувань та інші форми жорстокого поводження чи покарання: застосування практики Європейського суду з

прав людини / [Електронний ресурс]. URL: http://www.aau.edu.ua/static/pdf/hr_ppushkar_art3.pdf (дата звернення: 13.04.2020).

47. Права людини в пенітенціарній системі / [Електронний ресурс]. URL: <https://helsinki.org.ua/prava-lyudyny-u-penitentsiarnij-systemi-2017/> (дата звернення: 13.04.2020).

48. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року № 3460-VI (останні зміни: 16.01.2020) / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.

49. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила від 12 лютого 1987 року (в редакції від 11 січня 2006 року) / [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 13.04.2020).

50. Мінімальні стандарти належного поведження: аналіз національного та міжнародного досвіду: практичний посібник / Ю.Л. Белоусов, М.М. Гнатовський, В.О. Гацелюк, А.Л. Федорова; за заг. ред. Ю.Л. Белоусова. Київ: Ваіте. 2013. 170 с.